

BÍRÓ FERENC

A MINDENES GYŰJTEMÉNY (1789—1792) SZERKESZTŐJÉNEK NYELV- ÉS IRODALOMSZEMLÉLETÉHEZ*

Az 1789 közepén, július elsejével újra meginduló Mindenés Gyűjteménynek a magyar nyelvért és a magyar irodalom érdekében kifejtett tevékenysége 1790 márciusáig valamiféle, a tényleges herderi fenyegetést megelőző, s ehhez hasonló félelem ígézetében folyik; mintha csak a két év múlva, 1791-ben megjelenendő *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* negyedik kötetének a magyarságra vonatkozó sötét jóslatai ellen küzdene a komáromi szerkesztő. Öt-tíz naponként röppenek szét a hetenként kétszer megjelenő folyóirat »árkusai«-ról hol figyelmeztetve, hol rémülten, hol bizakodva, hol pedig — a nyelvrendelet visszavonása után — megkönnyebbülten a sztereotip mondatok, amelyekben a kifejezésre jutó gondolat értelemszerűen pontos reflexió a később igen elterjedt — a XVIII. század végének és a XIX. század elejének magyar kulturális életére más vonatkozásban is nagyhatású német gondolkodó tollából eredő — nyomasztó proféciára:

»... Nosza azért nemes Hazafijak! valakinek ereikben tsak magyar vér tsergedez ne engedjük, hogy a mi restségünk, s hidegségünk miatt a mi szép nyelvünk s azzal együtt híres Nemzetünk emlékezete eltöröltessék!« (MGy. I. 5.)

»...Hogy a Protestánsok a normától félnek, egyik fő oka az, mert látják, hogy az a haza nyelvét s a nemzetet el fogja törölni. Tanítassanak tsak mindenek magyarul a norma szerint s maradnának meg az oskolák a régi vigyázók alatt, mindjárt könnyebben hajlanának hozzá.« (MGy. III. 35.).

»... De ha az Oskolákban már a Grammticában (a mint kezdik) mindent Németül fordítanak a gyermekeink és semmit se magyarra, úgy három nemzetiség alatt, azaz 100 esztendő alatt tsak nem egészen el-fog töröltetni a mi Magyar nyelvünk s Nemzetünk.« (MGy. III. 170.) stb. stb.

Lehet, hogy a szerkesztő Péczeli József számára is írott forrás — talán a Herder által is használt, a magyar evangélikus iskolákban pedig tankönyvül szolgáló Schlötzer féle világtörténelem — volt az elsődleges figyelmeztető; de ez sem változtat semmit azon a tényen, hogy ennek az 1788—89 után különös erővel felbukkanó gondolatnak a beteges komáromi pap volt az egyik legmé-

* Egy készülő kézirmonográfia előmunkálataiból.

lyebb megélője és makacs — s nem utolsósorban: hatásos — kikiáltója. Elsősorban ez az erősen leszűkített, nyíltan nemzeti szempontra koncentrált nyelvszemlélet — és sokkal kevésbé a nyelvkérdésben egy széleskörű, nemzeti-polgári kulturális program kulcsát meglelő, vagy éppen az anyanyelv ízeiben a poétaság arómáját felfedező magatartás jellemző Péczelire; veszélyeztetve látja a nemzet létét és ebben a kérdésben a kulcsprobléma számára a nyelv, mert »egy a Nyelv és egy a Nemzet« (MGy. II. 92.). Innen van, hogy tevékenysége, gondolatai itt sűrűsödnek, ezért van az, hogy még az »utolsó kuruc«-nak nevezett P. Horváth Ádám is megrendülten, a »nemzeti kor« légkörében is a rendkívülisége tapasztaltak döbbenetével írja róla egyik füredi találkozásuk után Kazinczynak; »Szörnyű idnulat van abban az Emberben a magyar nyelv iránt.«

Természetes, hogy a nemzethalál-gondolat a közvetlen utókor tudatában — ha egyáltalán szó esett ennek értelmi forrásáról — az egyebek miatt is tisztelt s ráadásul külföldi, tehát pszichológiailag is mélyebben befolyásoló Herder intelmeként szerepelt. Ettől függetlenül azonban nyilvánvaló bizonyások vannak arra vonatkozóan, hogy Péczeli féjelme és ennek jegyében folyó tevékenysége is hatott, visszhangot, a komáromi prédikátor működésére közvetlenül visszavezethető visszhangot váltottak ki a Mindenés Gyűjtemény intései is. Levelezői — így pl. a III. negyedben jelentkező »két R. Catholikus ifjú« (283—292), vagy a pozsonyi, pesti »nevendék Papok« közül többen — nyilvánvalóan a komáromi szerkesztő gondolatait írják vissza, ismétlik, amikor vele szinte szószerint egyező nyilatkozatokat adnak a nemzetnek a közelmúltban fentállt »el-töröltetésének« veszélyéről. A »herderi gondolat« későbbi Csokonai interpretációján is a debreceni poéta-zseni által jól ismert Mindenés Gyűjtemény egyik figyelmeltetésének ritmusa lüktet át:

»... De ha eleink illy hidegek és hibásak voltak; ne legyünk mi azok, hanem inkább minden erőnkéből támogassuk dűlő félen lévő nyelvünket; mert különben egy-néhány száz esztendőök múlva, tsak úgy fognak a Históriák emlékezni róluk, mint a Celtákról vagy Sarmatákról, hogy azok is éltek valaha.«
(MGy. II. 63.)

Bessenyei Jámor Szándékát kiadó Révai Miklós e munkához 1790 februárjának végén — azon az »örömhéten«, melyen »meghalt« Győrött a visszatérő korona — írott ajánlásának »herderi« reflexiója is a Mindenés Gyűjtemény egyik hasonlatára épül:

»... Sokan össze dugott kezekkel nézik, hogy mint a füstölgő métses mellyet egy kevés olajjal meg lehetne élesztteni, úgy aluszik el magában nyelvünk, s azáltal minden emlékezetünk.«
(MGy. II. 153.)

»... féltő, hogy amíg mi szunnyadozunk elenyészik a magyar nyelv minden díszével... s a jövő századokban úgy fogják a magyar nyelvet feltalálni, mint ennek a századnak közepe táján az ez előtt ezer esztendőökkel virágzott Celták nyelvét.«

»a haza káros álmából mintegy felébredvén, a majd csaknem fogytán lévő, s már igen is halaványan csillámló mécsre lángnevelő olajját oly készséggel önti, hogy nyilván ébressze maga is vérétől el nem fajult fiait, haldokló nyelvünk bátorszívű gyarapítóit.«

Az »örömhét« diadalérzete megváltoztatta a gondolat kicsengését, de a hasonlat azonossága feltétlen szembetűnő; s annál inkább is az, mert az ajánlás előljáróban — nevek említése nélkül ugyan, de — nyilvánvalóan a Péczei és a Kurir szerkesztője, Szacsavay Sándor közötti irodalmi torzszalkodásnak ez utóbbit elítélő felemlégetését tartalmazza: igazságot szolgáltatván akkori levelezőpartnerének, Péczeinek, akinek lapjában ez idő tájt egyébként is található néhány írása. (MGy. II. 385; MGy. III. 229.). S valószínűleg az Orpheust szerkesztő Kazinczy is éppen Péczei hatására néz szembe komolyabban a nyelv-nemzet halálának gondolatával: az Orpheus első két közleménye ugyanis mintegy az ezzel való számotvetés közös gondolati keretében áll. A veszélyt felemlégető s ellene tenni akaró öreg bárónak, Prónay Lászlónak Kazinczyhoz írott levelét megelőzi a közlésben — mintegy engesztelésül is a korábban erősen megrecenzeált Péczei felé — a komáromi író Henriade fordítását magasztaló Pálffy levél, s így szinte nyíltan a komáromi írónak címezve, az ő görcsösen hajtogatott aggodalmára reagálva (»hogy azok, akik tsüggedni kezdenek, vegyenek vigasztalást«) mutassa meg, bizonyítsa be, hogy főembereink súlyos egyénisége nyelvünk, irodalmunk ügye mellett áll. Kazinczy túllát ezen a problémán, a nacionalista gyökerű félelem görcse nála szinte percek alatt oldódik; de hogy a *hatást* leküzdve a *benyomás* megmaradt, azt az mutatja, hogy Péczeiről alkotott emlékképe 1809-es versében (Péczei) a veszéstől féltő és attól óvó lírátoré. A Gyűjtemény szerkesztőjét a költeményen végigvonuló hasonlatával mint a végső veszély ellen védőt, az árvíztől óvó, s így hasznos, bár dísztelen fűzfaként festi.

2.

A. P. Horváth Ádám által emlegetett »szörnyű indulat«-nak azonban más forrása is van: a komáromi író előtt a nyelv ugyanis nem pusztán a nemzet létének döntő, legfontosabb ismérve, amelynek hanyatlásával, »el-töröltetésével« a nemzet is pusztulásra van ítélve; — hanem ettől függ a *nemzeti dicsőség* is, az, hogy őseink hírnevéhez méltó helyet foglaljunk el az »Európai népek Lajstromjokban.«

A terrénumok közül, ahol a Péczei által felfogott nyelvfogalom képes kifejteni e kettős — a többitől megkülönböztető, karakterizáló, s így az elvesztéstől óvó, valamint a többivel szemben kiemelő, *minősítő* — funkcióját, a Mindenes Gyűjteménynek dolgozatunk elején jelzett cezurájáig elsősorban az irodalom, pontosabb szóval: *literatúra* áll a középpontban. Ez időbeli felfogásának tökéletes összefoglalója a Gyűjtemény II. negyedének 21. lapján található kijelentése: »... nemzetünk ditsősége áll főképpen nyelvünk virágzásában, nyelvünk pedig nem virágozhat, hanemha jó könyvek irattatnak rajta.« Rövidebb-hosszabb írásai, glosszái és tanulmányai a nyelv és az irodalom kérdését ezért szét nem választottan, a legszorosabb egymáshoz rendeltségben tárgyalják. A Mindenes Gyűjtemény bevezetőjében, a »Munkának tzéljáról« szólván írja, hogy ha ezer előfizetőt tudna szerezni, akkor »minden Esztendőben leg-alább ezer Tallért fogunk a Magyar *Literatúra* virágzására fordítani« — s ennek legjobb módja az lenne, hogy ha ez az összeg egy, a »magyar nyelv pallérozására felállítandó kis Társaságnak Tőkepénzül szolgálna.« Más helyén *nyelvünk* állapotának sanyarú voltáról szól, majd — minden értelmi átvezetés nélkül — a német *irodalom* ötven év alatt történt felemelkedését idézi buzdító példaként.

(II. 64.). S ha *mecénáskodó* nemeseket dicsér, akkor is — kikapcsolván a közbülső logikai-magyarázó fokot — azonnal a magyar *nyelv* »ditsőségén« munkálkodó »Hazafijak«-ként emlegeti őket.

Nagyvonalakban így válik irodalmi érdekűvé a Gyűjtemény nacionalista nyelvközpontúsága; a nyelv és irodalom e szoros egymás mellett látása, egymásba átcsapó felfogása határozta meg a folyóirat irodalomszemléletének egyik fontos alapvonását. A nemzeti irodalomra ily módon háruló feladat — hogy tehát eszköze, legfőbb közege legyen a nemzetet dicsővé tevő nyelv — főként a kívülálló szemlélőnek feltűnő — kivirágzásának, — már lényegében meg is határozza azt a fő funkciót, ami Péczeli ekkori felfogásában a magyar irodalom előtt áll: utól kell érni a nagy irodalommal rendelkező nyugateurópai nemzeteket, nyomába kell lépni az »Ánglusoknak« és a »Frantziáknak.« Ezért igényel ő lépten-nyomon olyan magyar munkákat »mellyeket más idegen nemzetek is meg-szeretvén, magukévá kívánnak tenni.« (I. 132.) »Eleink«-nek még vitézsége lehetett az a kvalitás, amelynek birtokában a többi néppel szemben egyenrangúnak, sőt felsőbbrendűnek mutatkozhattak, neki és kortársainak, már a »világosság Századjában« élőnek kizárólag az irodalom frontján lehet ezért küzdeni: »... Bizonyosan a Frantziák és Ánglusok nem *csak* arról tudnák, hogy Magyar Ország is van, hogy innen származnak a *leg-vitézebb Huszárok*, s itt terem a Tokaji bor, hanem a magyarok elmés munkájuknak tulajdon nyelvekre való fordításaikból.« (II. 20.) A legkritikusabb időszakban pedig — korábbi és állandó utalások után — a legkeményebb követelményként, a nemzet megmaradása érdekében álló szükségként tűzi a nyugatiakkal versengeni tudó magyar irodalom megteremtésének célkitűzését a nemzet elé: éppen akkor, amikor a nemesi ellenállás győzelmét ünnepli, amikor a magyar nyelv ügye is győzött és lényegében innen vagyunk még a latin elleni küzdelem újabb kérdéseket felvető, frontváltozást kikényszerítő szakaszának idején: »... de ha már ezután is *csak* arról fogják az Ánglusok és Frantziák tudni, hogy Magyar Ország is van, hogy itt terem a Tokaji bor, és ha nyelvünk ékességét és literatúránk szépségét tíz s húsz esztendőnk alatt velek meg nem esmértejtjük úgy magunk *menthetetlenek* leszünk.« (III. 290.) A külföldet utolérni akaró embernek a mentalitása sugárzik át nyíltan irodalomszervező tevékenységére is: amikor a Hadi és Más Nevezetes Történetek szerkesztői magyar grammatika készítésére tűznek ki pályázatot, akkor a Mindenes Gyűjtemény nem sokkal később — a példán is felbuzdulva, s ismervén szűkös anyagi lehetőségeiket: nagy önfeláldozással — olyan, a magyar történeti múltból vett színműre ajánl fel »20 aranyakat«, melyet »tapsolásokkal« lehetne Bécsben, illetve akármely osztrák színpadon előadni. Ez »lészen annak belső érdemének egyik próba-köve.« (II. 288.)

A Mindenes Gyűjtemény tehát elsősorban a magyar irodalom külföldi elismerését, az egyenrangúság kivívását tűzi ki feladatként a nemzet elé; a nemzet halál fenyegető veszélye ellen nemzeti dicsőségünk öregbítését. A szerkesztő gondolkodásának ez az irányvétele — csak futólagos összenézés alapján is — jelentősen különbözik a kor fősodrában működő nagy programadók felfogásától. Mert az utánfejlődés vágya, az, hogy Péczeli szeme előtt Európa példája lebeg minduntalan csakúgy, mint a Magyarság ügyén gondolkodó Bessenyei-nek (»Micsoda magyar írókat kövessünk hát inkább, mint az anglusokat és a franciákat«) vagy a kassai Magyar Múzeum programját körvonalazó Kazinczynak és Batsányinak (akik szerint is a »szomszéd nemzetek« »mutatták

meg az utat mellyen kell indulnunk«), vagy éppen a Nemzet tsinosodására törekvő Kármánnak, aki szintén Albiont szeretne látni Pannónia helyén — mindez a hasonlóság jelentős mértékben formálissá szűkül, ha meggondoljuk, hogy milyen lényegesen különböznek a komáromi prédikátor ekkori gondolataitól éppen az irodalom központi céljának felfogásában. Nálunk szinte egyértelműen a felvilágosodás, a közboldogságot meghozó tudományok elterjesztésének, megkedveltetésének és az ehhez nélkülözhetetlen nyelvművelésnek első lépcsőjeként tekintett dolog az irodalom — s Európa éppen ennek a folyamatnak igazoló és eredményeivel serkentő példajaként említődik. S e belső funkciók mögött csak időnként, másodrendű problémaként szerepel a nemzeti irodalom Európa előtti sikereinek patrióta szíveket is megdobogtató lehetősége; illetve, mint pl. Bessenyeinél, még a magyar munkák külföldi keresettsége is józan cserekereskedelmi szempontként, tényleges nemzeti-polgári haszonként kerül elő: ti. a világosodás érdekében behozott, megvásárolt tudós művekre fordított pénz megtérülését lehet remélni a kivitt magyar könyvek hasznából. (Jámbor szándék). A Péczelinél súlyponti oldalként szereplő dicsőség-hajszoló magatartás inkább a nemzeti mozgalom lendületével szálló bécsi orvos, Decsy Sámuelhez jár közelebb, aki nacionalista nekivadulással hódítást, a francia diplomáciai nyelv kiszorítását, »magyarizálást« tervez nyelvünkkel röpiratának (Poraibul megélemedett Fénix) befejezésében; de tőle is különbözik két dologban: ő *súlyos kötelezettségként*, elkerülhetetlen szükségként követeli a magyar *irodalom* külföldi sikereit.

Péczeli az irodalmat a nemzet önérvényesítő, más népekkel szemben kiemelkedni, tőlük nem csupán különbözni, de különbbé válni akaró, tehát nacionalista ízü törekvésének rendeli alá és ez visszább helyezi a kortársi élvonalnál már csak azért is, mert ebben a felfogásban háttérbe szorulnak a sokkal fontosabb belső — a társadalmi haladás vonatkozásában döntő — feladatok. Természetesen így is van értéke e szemléleti sajátságának, az adott korban — a nemzeti lét visszaszorítottságának korában — ez önmagában is pozitívum volt, de ezen túlmenően: támaszat, alapját képezhette a merészebben felvilágosultak működésének is. A Mindenes Gyűjtemény szerkesztője e felfogásával ugyanis a nemzet értékméréséhez ad a kor nemesi, tehát ténylegesen számító, súllyal szereplő közfelfogástól eltérő, sőt: azzal ütköző szempontot. Utaltunk arra, hogy a hagyományos vitézség, a hősi illúziók — amelyek még elevenen éltek a kor nemeseinek tudatában, mint a nemzet külföld előtti tekintélyének forrásai — nála csökkent értékű (»tsak«), s kevesebb, mint a irodalom frontján elért dicsőség. Később bővül és még nyíltabban fejeződik ki tagadása a nemesi-rendi eszményekkel szemben: »— Nem abban áll a Nemzet dicsősége, hogy Házainkon számok ne légyenek, földeink meg ne mérettessenek, a nemesség szabadon nyuláshasson sat, hanem abban, hogy a mi nyelvünk legyen a maga hazájában az első, s a mi Literatúránkat ne tsak meg ismerjék, ha nem betsüljék is az idegen nemzetek.« (IV. 47.) Ez a divergencia okozza ezután, hogy a Mindenes Gyűjtemény e szakaszában erősen kifejezésre jut egy kritikai vonal, ami (kevésbé) a magyar nyelv, (erősebben) a magyar irodalom ügyével nem törődő nemesség — azaz: a számottevő, anyagi és műveltségi előfeltételekkel rendelkező *olvasóközönség* közömbössége ellen irányul. Említsük meg előbb a magyar nyelv ügyében tett kritikáját. Itt »hibás« — érezhetően a legközvetlenebb múltban élt, sőt élő — »eleinket« okolja a német nyelv hazai térhódításának veszélyéért: ők lelkesedtek a másik idegenért, a latinért — Mária

Terézia miattuk tanult meg latinul, de magyarul is megtanult volna —, amelynek használata tulajdonképpen jogossá tette II. József nyelvrendeletét, hiszen ő csak az egyik idegen helyett akart másikat. Egyelőre azonban nem hangsúlyos ez a bíráló, érthető: a II. József elleni nemesi felbuzdulás felfelé ívelő korszakának derekán — 1789 végén, 1790 elején vagyunk, amikor a nemesség a magyar nyelv ügyét is védi a polgárkirály ellen. Ez a pillanatnyi, látszólag azonos front csak mélyíti megdöbbenését, érthetetlenül áll az előtt a tény előtt, hogy ugyanez a nemesség nem törődik »nyelvünk gyarapításával«, az ő értelmezésében: a magyar irodalommal, tehát nemzeti dicsőségünkkel. Az erre vonatkozó kritikája megjelenéséhez — azon túl tehát, hogy Péczeli és a nemesség zömének nacionalizmusa nem azonos síkon akar érvényesülni, hogy ők nem az irodalomban vélik kifejtendőnek a nemzeti értékeket — hozzá kell számítani azt is, hogy a komáromi prédikátor előtt a nagy magyar irodalom kibontakozásához döntő szereppel bír, csaknem kizárólagos alapfeltételül szolgál az anyagi támogatás; az anyagi lehetőségekből közvetlenül — belső, sajáttabban irodalmi problémák háttérbeszorításával — vezet az út az irodalom minőségi ugrásához. Ilyeneket ír: »Ha Mátyás korában tsak húsz hazafi lett volna — a teljesebb szöveg alapján nyilvánvaló, hogy ezeken a mecénásokat érti — »aki törődik nyelvünkkel, úgy talán ma lenne a Magyar Literatúra legvirágzóbb egész Európában.« (I. 28.), vagy: » — mire mehetnénk mi a Literatúrában tsak tíz esztendőök alatt, ha mind ezekben (ti. az ország nemeseiben) a T. Szilassy Úr Hazáját szerető, annak dicsőségét munkálódó s nyelvét boldogítani kívánó nemes szívéhez hasonló szív lakozna.« (II. 20.) Az ilyenfajta szemléleti sajátosságok által mélyített és alapvető felfogásának a közszellemmel a polemizáló indulata nyomán előtörő kritika fogalmi síkon azonos azzal a bírálattal, melyet 1793-as Tempefőijében Csokonai gyakorol a kortárs nemességgel szemben — a Mindenés Gyűjtemény egyik cikke (II. 19—22.) meglepően rokon tüneteket állapít meg erről a nem olvasó nemesi olvasóközönségről a magyar poétasorsot előre kikémlelő Vitézzel: ?

»De valóban sajnálni lehet, hogy találtnak még nemeseink között olyanok is, akik nem hogy tehetségek szerint nyelvünket és virágozni kezdett literatúránkat boldogítanánk, sőt inkább igyekeznek elnyomni, s a Könyv-írást vagy fordítást a *Haza tsalásának* nevezik...«

»...Sokan vagynak olyanok a kik buzognak Hazájuk s nemzetek mellett, s azonban nyelvünk gyarapítása végett sajnállnak egy-két forintot a magyar Könyvekért, mikor *kopókért* s *agarakért aranyakat* adnak...«

»...tsak szűr alatt fog maradni ez az Ázsiából sok vérontások és győzödelmek között ide plántált szép nyelv, hanem sok hasznos könyveket írunk,

Fegyverneki viszonya a magyar irodalomhoz. Ő tagadja meg a Tempefői által kért harminc arany kölcsönt — jóllehet van pénze — s ő nevezi az irodalmat állandóan »haszontalanság«-nak, »alávalóság«-nak, »bolondság«-nak.

Vö. *Koppóházi*, aki követni akarja jó hazafi atyjának érdemeit, de Tempefői megsegítésére igen, ellenben az olasz kutyakereskedőtől nem sajnálja a »harminc aranyakat.«

Sertepertinek, a kozmopolita nemesnek lényege ez, csak még nemesebb színben — de ugyanúgy *Fegyvernekié* is, aki szerint ha Tempefői munkája

mellyekkel mint édeslépekkel megfogattassanak az *idegen nyelveket* megszerető s a magukét megutáló Hazafijak...«

»német és frantzia nyelven volna írva: a más »lenne.«

»...Ha a *Könyv-nyomtatók* ezer vagy két ezer exemplárt nyomtatnak valamely munkából, alig tudják esztendő alatt is eladni...«

Vajon miért olyan követelőző és bizalmatlan Betrieger Tempefőivel szemben? Éppen egy magyar munka kibocsátásba bukott ilymódon bele!

»...holott tsak gazdag nemesek vagnak a két hazába öt ezerek; azon kívül pedig tehetős *Plébánus Urak* és protestáns *Prédikátorok* leg alább öt ezerek.«

Péter Köteles gvárdianja!

A diagnózisok erősen hasonlítanak; nem lehetetlen, hogy a Mindenés Gyűjteményt és Péczei működését jól, az akkori közállapotokat pedig még csak inkább hallomásból ismerő Csokonainak egyik forrása, inspirálója volt ez a cikk.

Térjünk vissza a korábban érintett gondolathoz: a komáromi író felfogásában túlzott szerep jut a »pártfogók«-nak a kibontakozásban; az irodalom oldaláról ő nem lát különösebb, számbaveendő problémát. »Az írókban nem leszen fogyatkozás, tsak mecénások és Könyv-szeretők legyenek...« írja később (IV. 47.) ismételten felmértvén a lehetőségeket a »mindenkoron« óhajtott cél — az Európa előtti nagy magyar irodalom megteremtésének — eléréséhez. Az irodalommal való foglalkozás: elsősorban hazafias tett csakúgy, mint a pártfogás; azonos minőségű, a nemzet és nyelv iránti szeretetről árulkodó cselekedetként értékeli egyformán a Shakespeare díszkiadására előfizető »Ánglusnak« és itthon pl. id. Kármán József Osterwald fordítását pénzél főúrnak gesztusát. És abban sincs különbség, hogy a fordításokat »Kazintzi« végzi el, vagy pedig valamelyik »posoni Nevendék Pap« — egyetlen, a »haza dűtsőségén« munkálkodó, osztatlan táborot lát a kor íróinak szempontonként másként és másként alakuló hierarchiája helyén. Ezért is igyekezhet megszervezni a fordítómunkát »nehogy ketten tsinálják ugyanazt« (III. 199.) — mintha csak azonos szellemi feltételekkel bíró tudós kollektívák között akarná felosztani a kutatási területeket. Innen van, hogy sajátosan és jellemzően alakul az írókhoz való viszonya; az alapvető irodalomlátás meghatározó motívumként szűrődik át kora literátus embereivel való kapcsolatkeresésében is. Különös ugyanis, hogy a komáromi pap — a kor íróinak szinte általános gyakorlatával szemben — nem keresi az összeköttetést a kortárs írók értékesebb részével; az ilyen, természetesennek számító (akár polémiában, akár azonosságban — de mindenképpen belső elvi-irodalmi kérdések közegébe gyökerező) kapcsolatok kiépülésével szemben hat hála ellentétes erő is, s ez függetlennek látszik irodalmi-ízlésbeli, sőt világnézeti megfelelésektől. Írói tartásának lényege ebben a vonatkozásban egy kettős orientáció, amely egyrészt az irodalmat kedvelő, legtöbbször író főnemesek (Teleki József, Gvadányi József, Ráday Gedeon, Orczy Lőrinc) felé irányul, másrészt pedig — mint ezt a Mindenés Gyűjtemény munkatársi gárdájának igen terjedelmes névsora jelzi — egy széles, a korabeli magyar szellemi élet alsóbb régióiban elhelyezkedő értel-

ca

miségi tábor (kolozsvári, sárospataki, debreceni tanárok, pozsonyi, pécsi, pesti, sárospataki, debreceni diákok, vidéki rektorok, prédikátorok, és papok, kisebb városok hivatalnokai és értelmisége) felkarolásában, a Mindenés Gyűjtemény munkájába való bevonásában mutatkozik. Nem nehéz felfedezni ebben a magatartásban a meghatározó motívumot, azt, hogy itt nem az egymás tehetségét értékelő és verseket, írásokat gondolatokat élvező, ízlelő írók között szövődött a kapcsolat, hanem egy szorosabban vett irodalmi szemponton kívüleső érdek vonzása érvényesült. A literátus nemeseekben láthatóan nem az alkotó írókat értékeli, becsüli, hanem a literatúrával — nemzeti dicsőségünk első biztosítékával — foglalkozó nemeselek példáját és szuggesztív ösztönzőjét látja és dicsérheti. (»Vajha az ilyen példákat — írja Gvadányiról való hiradása után (II. 121.) — több Méltóságok is követnék! s mint hajdan a Balassák, a Koháriak, Lázárokok s más több Grófjaink nem szégyenlették e leg-nemesebb idő-töltést; úgy a mi Grófjaink is a Musákkal örömeztőbb társalkodnának!«) A kontraszt világos: a kor általánosnak számító felfogásával szemben állnak ők; azzal az állásponttal, amelyet Csokonai Fegyvernekije, Sertepertije, Tökkolopija és Koppóházija is vallott és amelynek kritikája — láttuk — a Mindenés Gyűjteményben is szerepel. Példájuk talán szaporítja az irodalom fejlődésében oly döntőnek látott mecénási gardát is. A szempont, amivel feljűk fordul, az ok, amiért keresi társaságukat és várja leveleiket elsősorban ez, s kevésbé ízlésbeli vagy világnézeti rokonságon alapuló természetes rokonszenv. Nehezen is lehetne ilyenfajta szempontok alapján valamiféle közös táborba, írói »iskolába« vonni a népies és katolikus, ráadásul a Péczei által üldözött négysarkú versekben író Gvadányit, a protestáizmusában és irodalmi ízlésében is modern Rádayt, vagy az »esprits forts«-ról gúnyiratot író ortodox Teleki Józsefet.

Ami orientációjának másik oldalát illeti, itt is főleg a nemzeti lét alapvető problémája alá szorított irodalomlátás a meghatározó, irányító szempont: a nyelv és nemzet létét legbiztosabban jelző magyar irodalom tömegeinek, írogató — tehát egész biztosan »Könyv-szerető« — magyaroknak felkarolójaként mutatkozik a komáromi prédikátor — s a Duna-parti városba áramló kéziratzuhataguk jelentősen hozzájárul jó közérzetéhez.

3.

Ha csak az eddigi vázlatos közléseket vetjük is össze, akkor is feltűnik azonnal, hogy az irodalmat illetően milyen egymással ütköző nézetek élnek egyidőben a komáromi prédikátor egyébként is túlzásúfolt tudatában. (Gyűjteményének a jelzője is »Mindenés«.) Az első mindjárt az, hogy egyrészt olyan nemzeti irodalmat igényel, amely közkedvelt és elismert lehet a Shakespeare-rel, Miltonnal, illetve Corneille-jel és Racine-nal bíró angolok és franciák előtt; mintegy korekurrense e Péczei által is jól ismert klasszikusoknak, másrészt — mint előre gondolható pl. a kortárs magyar írókhoz való viszonyából is — ezt a célt mintegy elfeledve rendkívül liberális és könnyen lelkesülő a korabeli magyar irodalom produktumaival szemben. Az utánfejlődés feltételei közül is elsősorban az egyik oldalt, az anyagi keretekre vonatkozót érzékeli. A Mindenés Gyűjtemény szépirodalmi — pontosabban szólva: verses — anyagában sem tűrődik semmiféle ízlésbeli vagy színvonalbeli megszorítás, amely megfelelné a kitűzött és hön óhajtott európai színvonal elérésére irányuló törekvésnek: első-

sorban az iskolás-latinos műfaji hagyományt folytató dicsőítő, »hála-adó« vagy sirató, vagy éppen a nemzetet serkentő költeményekből, valamint néhány esetben — híven a szerkesztő II. negyed előtt levő felszólításához — valamiféle tudományos téma verses feldolgozásából áll. A nem a szó rossz értelmében vett alkalmi, vagy a nem közvetlenül gyakorlati hasznosságú poézist — talán csak Barczafalvi Szabó Dávid Gyertyagyújtáskori verses Játékán és Kazinczynak egy négysoros francia fordításán kívül — néhány (főként egy bizonyos Sz. M. és Kováts Ferenc pápai mérnök által írott), szintén az iskolás hagyományokon belül maradó moralizáló vers alkotja. A magasra szabott és új ízlés felé orientálódó igény és a szerkesztés elveiben és gyakorlatában megnyilvánuló megállapodott, az iskolás-, későhumanista hagyományokkal megelelő igénytelenség íme: egyszerre van jelen. Ez a konfuzió még oldható Péczeli irodalomszemléletének az eddigiek során is érintett irodalmiatlanságával, azzal, hogy ő az irodalomról mint *nacionalista-politikai dokumentációról* gondolkodik. Ebben az összefüggésben pedig békésen megfér egymással a hagyományos ízléssel kompromisszumot kötő irodalomlátás (amelynek a szimpla magyarnyelvűségén kívül alig van más kívánalma; — az írásokban a nemzetet *óvó* nyelv funkcionálását, tehát a nemzet létének biztos jelét látja és üdvözli) azzal, hogy elirigylje a fejlett, erős nyugati országok irodalmának *ragyogását*, dicsőségét.

De ha tágabban széttekintünk, újabb ellentmondás mutatkozik. A literatúra Péczeli által felfogott és emlegetett fő célja csak *eredeti* művekkel érhető el — amint erre megfelelő, részben idézett helyein önmaga is utal. Ezzel szemben viszont gyakorlatában és elméletében, buzdításaiban a *fordítás* is fontos, központi helyet kap. Ezeknek propagálása pedig közvetlenül nem kapcsolható a nacionalista indítékú dicsőségvágyhoz, itt a *felvilágosodás* harcosa beszél: »Fordítsuk le mi is a Német, Frantzia, Anglus remekeket, azután igyekezzünk hasonlókat írni, e lesz jó uta a megvilágosodásra.« (III. 170.). De máshonnan is kiderül többször: a komáromi szerkesztő a nyugati irodalmat nem pusztán mint ragyogást tudja irigyelni, hanem mint olvasó és író is kifejezi nagyrabecsülését Shakespeare, Voltaire, Milton, Racine, Gessner, Gellert, La Fontaine, Boileau, stb. iránt — fordításokat készít (a *Mindenes Gyűjtemény* jelzett időszakai alatt Voltaire drámáit, a *Henriade* »jobbított« második kiadását és Hervéy »Sírhalmaít« adja) vagy tervez tőlük. (Racine-nak és Shakespeare-nek »összes darabjait« »vállalja-fel.«). Az irodalomról vallott — pontosabban: deklaratív hangoztatott — elvszerű felfogása, esztétikai nézetei is korszerűen hatnak: a XVIII. század német esztétikusainak (Sulzer, Baumgarten, Wieland) gondolatait idézi teljes egyetértéssel. (Könyv-írókhoz. II. 3—9.) Mindez arra vall, hogy Péczeli a nyugati irodalmat nem pusztán a nemzeti dicsőséget eldöntő fellebbviteli fórumként tekinti, hanem hogy a csillogás felszínén túl tartalmilag is példaképnek látszik az európai nagy irodalom. Miért van tehát akkor, hogy a hét nyelven tudó, széles világirodalmi olvasottsággal rendelkező pap nem káromkodva olvassa a feudális nemesi ízlés legalantasabb megnyilvánulásait, miért hiányzik a szemétkosár dolgozószobájából, miért van, hogy a *Mindenes Gyűjtemény* — amely szándék szerint szépirodalmi lap is — szerkesztőjének látható irodalomértő-élvező volta ellenére is eltolódik figyelme a közölt szépirodalmi anyag minőségéről? A nacionalista türelem csak egyik oldal, egyik teher irodalomszemléletén — a másik: a *Mindenes Gyűjtemény*ből kisugárzó felfogás, amely az irodalom szélsőségesen *erudiciós*, tudós-humanista felfogása felé mutat. Mint külföldet járt, s inkább erudíción (s kissé sznobos ra-

jongáson) alapuló irodalmi műveltséget felszedett embernek Európa nagy írói-hoz való vonzódása, hódoló értékelése mögött szinte mindig ott áll a zavaró mozzanat: elsősorban a nagyság — a már értékrendszerrel mérő feudális tudat közege is áttörő szellem — humanista talajba is gyökerező bámulatáról van itt szó, annak a szellemiségnek funkcionálásáról, amelyik Háló Kovács Józseffel a gyermek Csokonainak az »Egyedül a tudományok teszik halhatatlanná az embert, kivált a poézis« című propozíciót adatta. A poézis és a tudományok szoros együttlátottsága éppen így jellemző Pécelire is; a kornak az irodalommal szemben támasztott nevelő-gyönyörködtető követelménye ennek a szemléletnek jegyében szűrődik át sajátos hangsúlyeltolódással elsősorban nevelő-tanító követelménnyé a komáromi prédikátor tudatán. Az 1786-os Henriade-fordító Pécelire is ez volt már a jellemző: az egész eposz nevelő (királyt, jobbágyot a nekik megfelelő morálra oktató) tendenciájához jellemzően járul az a törekvés, hogy fordítását a tudós történelmi műhöz közelítse azzal, hogy Voltaire tájékoztató jegyzetanyagát igyekszik beépíteni magába a verses szövegbe; s a Haszonnal Mulattató Mesék jegyzetanyagában is tudós értekezéseket olvashatunk azzal a kifejtett célzattal, hogy hátha sikerül ezzel a »természeti história« művelésére serkenteni néhány fiatal olvasóját. A Mindegyes Gyűjteményből könnyen kiolvasható értékskáláján is előbb állnak a tudós művek, mint az irodalom alkotásai. *Román s mi a jobb a románnál* (II. 187—188.) c. kis eszme-futtatása egész világosan árulkodik arról, hogy az irodalomnál mennyivel többre becsüli a tudományt; mert miközben ajánlja ugyan — mivelhogy az angol papok is ajánlják — az erkölcsnemesítő, »szív-sebhető« történeteket is (Richardson, Strene, azért mégis a »valóságot« itt egyebek között a tudós Millot történelmi művét is) ajánlja inkább az olvasóközönség figyelmébe. Egy másik helyén (II. 274.) pedig egész nyíltan keveri össze a tudós mű és a szépirodalmi munka nyújtotta örömet, sőt, puritán erkölcsössége még lázad is a szentimentalizmus érzelmkultusza, szabadságkövetelése ellen: »Hoffman György Fridrik« frankfurti orvos munkájáról mondja, hogy »hasznosan gyönyörködtető írással van készítve, úgy hogy minden Németes Asszony és kis Asszonyok, kik Szigwart és Werther történetét olvassák, szinte annyi gyönyörűséggel és sokkal több haszonnal olvashatják ezen munkát, mely őket jó Édes Anyákká és jó egészséges gyermekek fel-nevelőiké tehetik.« Az elolvasott Szigeti Veszedelem is elsősorban abban ad számára alkalmat az írásra, hogy egy régi dokumentummal igazolja: »A galambok jó levél hordozók.« (IV. 38.).

A tudomány és irodalom együttlátottsága a kor sajátja: korabeli íróinkra általában jellemző a tudós érdeklődés. Különbségek vannak azonban a tudományfelfogások között. Azoknál az íróknál, programadóknál — a felvilágosodás legszorgalmasabb és legtehetségesebb hazai képviselőinél —, akiknek útján tulajdonképpen Péceli is halad, a tudomány hangsúlyozottan új, a régivel szembenálló fogalom: mint pl. Bessenyeinél a Corpus Juris és a Biblia, vagy mint Kármánnál a középkori feudális »tudósság« ellentétéként, szinte állandóan polemikus éllel kerül elő. S ez érthető: itt az a tudomány forog szóban, amelynek elterjedése a remélt »közboldogságot« eredményezné. A másik fontos szempont pedig az — s ez magyar vonatkozásban különösen értékelendő, hiszen nálunk az ízlés, az irodalom síkján történik a reálisan megvalósulható radikalizálódás —, hogy fejlett, illetve egyre fejlődő, specifikusan irodalmi látással, kialakuló irodalmi tudattal rendelkeznek, s még a változott értelmű tudománykedvelés is

egyre inkább csak eszköze lesz a hatékonyabb irodalmi működésüknek. Hatékony, mert itt nyilváníthatja magát a feudális világgal feleselő emberség, gondolat és ízlés. Ezekkel a kortársi, kétségtelenül az élvonalat jelentő magatartásokkal szemben Péczelinél a tudomány lesz fontosabb mint az irodalom — innen a kevesebb figyelem a folyóirat irodalmi anyagára —, s ez a tudomány elsősorban közvetlen gyakorlati hasznú tájékoztatás, nevelőhatású vagy az érdeklődést felébresztő ismeretterjesztés szintjén áll meg. Annak ellenére, hogy ez a munka tartalmában a kor fő áramát követi, s — akár mint a termelés, a gyakorlati életvitel ésszerűsítésére vonatkozó, a fejlettebb nyugati mintákat követő tanácsadás, akár mint az angol—francia példára utaló társadalmi-emberi vonatkozású útmutatás —, a lényegét illetően felvilágosult, mégis — empirizmusánál fogva — sekélyesebb szintű szemléletet jelöl a kortársi élvonalnál. A XVIII. század empirikus tudományosságán való belülmáradás, s hogy e tudományosság uralkodik az irodalomszemléleten eredményezi tulajdonképpen azt, hogy a szerkesztő belülmárad a lényegét illetően a feudális-latinos műveltség irodalomkezelésén. Hogy a Batsányi és Rájnisi között lezajlott, a fordítás hogyan-ját eldöntő vitában Péczeli Rájnis oldalán kötelezi el magát; hogy a fordítás hogyan-járól vallott felfogás — ha forrását nem is, de — a lényegét illetően megegyezik a községi poétával, — ez jól mutatja, hogy erudícióval terhelt szemlélete mennyivel mögötte jár a tisztultabb irodalmi gondolkodásért küzdő élharcosoknak.

A *kritikához* való viszonyát, természetesen a nacionalista nézőpont uralgó jellege határozza meg. A kis írók — szükségképpen dilettánsok — működésében is fontos összetevőt; a főnemesek irodalmi tevékenységében példamutató ösztönzöt vagy jóindulatú mecénáskodásra való nagyobb hajlandóságot lát. Ezeket pedig mind féltetni kell a sértődéstől (mint pl. Gvadányit Kazinczy támadó tolla ellen: »a M. Gvadányi Gróf Eö Nagysága Leveléről valamely emlékezetet méltóztatott tenni, inkább hagyja ki a mit Rousseauról és Lessingről mondott, mint sem hogy ez az én drága Uram érte valamely szomorúsággal illetessék«), mert különben — sérült bezárkózások után — csökkenhet a magyar írók száma, a magyar írás mennyisége. A nacionalista-politikai nézőpont okozta óvatosság — a Mindenest Gyűjteményben pl. kizárólag ajánló könyvismertetések vannak —, gátat állít annak, hogy hatásosan alkalmazza *kritikai nézeteit*, amelyek egyébként irodalomszemléletének tudós jellegében gyökereznek. Nem elkészült művekkel szemben hangoztatja ezeket — mintegy szembesítve véleményét az elolvasott opusszal —, hanem mint előzetes, még az írói műhelyekbe bekiabáló tanácsadásként, mert így »senkinek kissebbitésére nem tzeloznak.« Ilyen előzetes figyelmeztetéseinek, elő-kritikáinak lényege elsősorban központi esztétikai kategóriájának, az »elmésségnek« követelésében áll —, amely tulajdonképpen az irodalom nyelvi és »poétai« anyagának elhanyagolhatóságát jelenti. Rabner-ről mondja, hogy szatíráit nem lehet jól fordítani, mert ő »nem annyira különös elméssége, mint kivált a Német nyelvnek munkájában ritka tündöklő szépsége által érdemlette betsületének nagy részét«. (I, 26.) Ez pedig nagy hiba, hiszen Péczeli annak biztos megállapítására, hogy a költő jó verset írt, a következő csalhatatlan módszert javasolja: »Ha a poéta, tíz, húsz verseket írt, fordítsa le azokat Németre, Deákra, vagy más idegen nyelvre: ha a fordítás szép, úgy el-hiheti, hogy a versek is szépek.« (II. 53.) Ilyen alapról indít egyébként még jóval korábban (Magyar Hírmondó. Jan. 7.) hadjáratot a »négy-sarkú versek« ellen is: sok ezekben a »szó-szaporítás«, olyan gondolatok jelenléte,

amelyet nem az igazi elmésség, hanem a hang kényszere vétet be a költeménybe. E küzdelem utórezgése megtalálható a Mindenés Gyűjteményben is. (Az Észről vagy Elmésségről. II. 47—54.). A küzdelem szempontja — az értelem szempontja: »Az e féle verseknek írójik tsak a fülnek, nem pedig az észnek igyekeznek kedvét keresni; holott a két kemény bírák közül ha mind a kettőnek eleget nem tehet a Poéta, sokkal jobb, hogy az utolsónak, hogy sem mint az elsőnek kedvezzen.« (II. 53.) Megnyilatkozása rendkívül jellemző, mert a *formalizmus* elutasításában — tehát egy bizonyos megszorító, szűkítő mozdulatban — a »forma« kikapcsolása is megnyilvánul. Ezzel pedig — mint pl. a fordítás módszerének biztos önkritikai próbaként való előhozása mutatja — a már Barcsay Ábrahám által felfedezett »hang hódító műszerét« kapcsolja ki, azt, amely pl. a fiatal Kazinczynál olyan fontosan játszott közre abban, hogy Bárczyért lelkesedjen és Gvadányit, Dugonicot »káromkodva« olvassa, azaz: hogy szétválassa a feudális ízlés megnyilvánulásait a polgári ízlés finomabb, új utakat mutató, distingváló kezdeményezéseitől. S azután: ez a felfogás — éppúgy ahogy Batsányi kritikája szerint Péczeli Henriade fordítása, — »A Poétai tüzről semmit nem láttatik tudni«. Kármán József aki már azt is tudja, hogy »lehet verset írni poézis nélkül és poéta lehetsz verselés nélkül« — a »száraz, életlen elmésség« ellen szólva a *Nemzet tsinosodásában* valószínűleg első sorban a kor »legnagyobb fényben ragyogó«, általánosan ismert és olvasott írójával: Péczelivel polemizál.

Ez az értelemközpontúság csak távoli kapcsolatban van a felvilágosodással, elsősorban az érthetőség (nemesítsük meg kissé: tisztaság, világosság) szűkösen klasszicista kritériumát jelöli a felvilágosodás értelemfogalmának tartalmi-kritikai jellegével szemben. Ilyen ízlés keretében olvadhat eggyé nacionalista félelemérzése nyomán az a magyar írói tábor, amelyben pedig már akkor kezdett mutatkozni a következő kor nagy kettéosztottsága is.

JEGYZETEK

Herder magyarországi hatására vonatkozóan: Pukánszky Béla tanulmányai (*Herder értelme a magyarsághoz*. EPhK. 1921. 35—39. és 83—90.; *Herder hazánkban*. I. *Herder és a népies irány*. Német Philológiai Dolgozatok. XXIII. 1918.), Tolnai Vilmos: *Széchenyi István és a magyar államnyelv történetéhez*. Bp. 1926., valamint Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faludítól Petőfiig*. Bp. 1927. 49—56. P. Horváth Ádám Péczelire vonatkozó mondata: *Kazinczy Ferenc Levelezése I.* (Közzeteszi Váczi János Bp. 1890. 1765—1789.) 420. Csokonai »herderi« mondatát Gulyás József közlése (Csokonai ismeretlen levelei. ItK. 1936. 472.) alapján idézi és tágabb összefüggésekre utal: Szauder József: *A romantika útján*. Bp. 1962. *A magyar romantika kezdeteiről* c. tanulmányában. 12. Révai-idézet helye: Bessenyei György: *Egy magyar társaság iránt való Jambor szándék*. (Magyar Irodalmi Ritkaságok. IV.) Bp. é. n. Révai Miklós a Hadi Történeteket író érdemes Társaságnak boldogságot. 10. Péczeli—Szacs vay perre vonatkozóan: Péczeli József *Meséi*. Kiadta és életrajzzal ellátta Takáts Sándor. (Nemzeti Könyvtár. XXXIX.) Bp. (1887.) 231—254. Péczeli és Révai levelezése ugyanitt: 51—59. A Szacs vay perre vonatkozó Révai levél: 250—251. Kazinczy Péczeli Young fordítását »rostálta« meg a kassai *Magyar Múzeumban*. (II. 98—103.).

Az idézett írók az irodalom céljáról, feladatáról: »... mindenkor a Poézis volt minden mesterség közül a leg-első, mely a népeket vadságokból ki vetkeztetvén, a mélyebb tudományok el-fogadására alkalmassá tette.« Batsányi Bé-vezetése a *Magyar Múzeumhoz*. Batsányi Összes Művei. II. (Sajtó alá rendezte: Keresztury Dezső és

Tarnai Andor.) Bp. 1960. 95. »Az emberiség történetkönyvei mindenütt a poézison kezdődnek, és vadságból kivetkezett nemzeteknek szelídülését mindig a költés esz- közölte«. *Nemzet tsinosodása. Kármán József válogatott művei.* (Magyar Klasszikusok.) Bp. 1953. 86.

Csokonai Péczeli ismeretéhez v. ö. Ferenczi Zoltán: *Csokonai.* Bp. 1907. 72. A Tempefői forrásaira, ihletőire vonatkozó adatokat és problémákat l. Pukánszky Kádár Jolán: *A drámairó Csokonai.* Bp. 1956. (Irodalomtörténeti Füzetek. 5.) 27—34.

Péczeli Henriade fordításának jelzett sajátosságáról az eddigi szakirodalomban főleg: Tóth Emőke: *Voltaire Henriade-ja és a magyar irodalom.* Szeged 1933. Batsányi —Rájnys vitára vonatkozóan: Batsányi Összes művei. II. Bp. 1960. 452—461. ill. Tarnai Andor: *A deákos klasszicizmus és a Milton vita.* ItK. 1959. 67—83. A nacionalizmus és a kritika kérdéséhez: Tóth Dezső: *Irodalmi kritikánk kezdeteinek néhány kérdése.* ItK. 1958. 200—207. Kármán De Sacy-ra támaszkodó gondolatának továbbéléséről l. Szaunder idézett tanulmányát.